

klasifikačného pojmu, ale naopak, charakter všeobecného poznania na základe analýzy konkrétnej súvislosti časti s celkom, kým u Leibniza univerzálna monáda nedosiahla, zdá sa, stupeň logickej prehľadnosti kategórie totality. Pokus o kombinatoriku ostal u Leibniza fragmentom práve preto, že živelnú dialektiku svojho mysliteľského talentu príliš sputnal práve sylogistickou tradíciou. Ale aj toto malo dobrú stránku v tom našom svete, ktorý v protiklade s Leibnizovou theodiceou — je azda najhorším zo všetkých možných svetových variantov, avšak svetom, v ktorom sme jedine možní ako jeho zložky: Leibniz aspoň nezaznal v antinomicky mysliacej dobe *metodologický význam formy*, význam naozaj oprávnený, pokiaľ forma funkcionálne závisí od zákonitého procesu poznania, od procesu invencie.

OHLAS LEIBNIZOVEJ FILOZOFIE NA TRNAVSKEJ UNIVERZITE A V SLOVENSKOM OSVIETENSTVE

TEODOR MÜNZ

Chcel by som povedať niekoľko slov o vplyve Leibnizovej filozofie na staršie slovenské filozofické myslenie. Leibniz vplýval na našu filozofiu — tak ako aj inde — najviac v 18. storočí, najmä v druhej polovici, a ešte aj začiatkom 19. storočia. Potom, myslím, jeho bezprostredný vplyv u nás končí, no prejavuje sa sprostredkovaně. Napríklad Hegel výslovne priznáva, že jeho filozofia dejín, ktorá, ako vieme, mala veľký vplyv na Štúra, je v podstate leibnizovskou theodiceou, teda zdôvodnením činnosti boha v dejinách.

Leibniz vplýval v spomínanom období na naše myslenie rôznymi stránkami svojej filozofie, a to či už priamo, alebo prostredníctvom Wolffovým; pravda, pokiaľ Wolff hlásal Leibnizove názory. Nebudeme sa diviť, že najväčší ohlas našli u nás teologické problémy, ktoré nadhadzoval alebo riešil. Leibniz bol z veľkej časti teológom a naši vtedajší filozofi boli tiež teológovia — čiastočne povoláním, no azda bezvýnimočne myslením. To však neznamená, že jeho riešenia sa slepo prijímali. Leibniz nebol ortodoxným kresťanským teológom, ale bol aj hlbokým filozofom, ktorý sa nebál riešiť problémy filozoficky a vedecky, keď videl, že ich ortodoxne teologické riešenie neobstojí. Robil však často ústupky aj ortodoxii, najmä svojou antropomorficou teologickou frazeológiou. Preto myslím, že Feuerbach vo svojej monografii o ňom hovorí celkom správne, že treba rozlišovať medzi ezoterickým a exoterickým Leibnizom.¹

No naši autori, najmä trnavskí filozofi, mali proti Leibnizovi aj čisto vedecké a filozofické námietky.

V súvislosti s Leibnizovou filozofiou sa u nás riešili najmä tieto problémy: existencia monád, predurčená harmónia, najmä medzi dušou a telom, otázka kvality tohto sveta a s tým súvisiaca otázka zla na svete. Pokúsím sa načrtnúť odpovede našich autorov na tieto otázky. Prirodzene, len heslovite, pretože v takomto krátkom príspevku sa nemôžem rozhovoriť. Budem postupovať podľa problémov a nie chronologicky.

Veľkým našim prívržencom Leibnizovým bol osvietenec Augustín Doležal (1737 až 1802), a to vo svojej obsiahlej básni *Pamětná celému světu tragödie* z r. 1751. Akceptuje tu Leibnizovu monadológiu, hoci o monádach nehovorí. Svet sa skladá z viacerých oživených podstát, navzájom zviazaných božím poriadkom. Podstatou týchto

¹ Pozri *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie*, Leipzig 1848, 99

podstát je pohyb, činnosť. Všetky sú v ustavičnom pohybe, ostrovov nečinnosti na tomto svete niet. Tak sa Doležal dostáva k Leibnizovmu panvitalizmu a pandynamizmu. Na jeho panteizmus už asi nemal odvahu pristúpiť. Substancie nevznikajú vraj emanáciou zo substancie substancí — boha, ale z ničoho, boh ich stvoril „svojou silnou pravicom“.

K tomuto panteizmu pokročil — aj keď azda nevedomene — Štefan Fábry (1751 až 1817), profesor bratislavského lýcea z konca 18. storočia. Vo svojej *Metafyzike* hovorí už celkom otvorene o nerozpriestraných monádach, obdarených viac-menej jasnými predstavami, v každej sa vraj odráža celok, všetky sú v ustavičnom pohybe, všetky sú spojené predurčenou harmóniou, keďže bezprostredné pôsobenie jednej na druhú nie je možné atď. A ustavične vznikajú nové „nepretržitým vyžarováním z Boha“, ako doslovne hovorí Fábry.²

To bol zrejmy panteizmus. Postihol ho a na jeho nebezpečenstvo pre ortodoxnú teológiu poukázal Fábryho nasledovník na bratislavskom lýceu, profesor Sámuel Žigmondy (1788—1833). Ak vraj monády vznikajú výronom z boha, „svet a Boh sú jedno a to isté. Teda (emanacionizmus — T. M.) nevyhnutne vedie k panteizmu“.³ A panteizmus je z cirkevného hľadiska ateizmus.⁴ Boh, ktorý je totožný so svetom, nie je žiadnym bohom.

Fábryho filozofia tu teda načrela z ezoterického Leibniza. No urobila koncesie aj exoterickému.

S ďalšími epigónskymi zástancami Leibnizovej monadológie u nás som sa nestretol. Na trnavskej univerzite, ktorej filozofický rozkvet datujem do 50. a 60. rokov 18. storočia, sa vynorili názory, že základné substancie sveta sú nerozpriestranené dynamické jednotky (J. B. Horvát), no neboli to Leibnizove monády. K nim mali veľmi kritický, skoro až ironický vzťah. Trnavskí filozofi mali vôbec k Leibnizovi diferencovanejšiu postoj než naši osvietenici. Ako katolíci, vo viere a svetonázore prísnejší a dogmatickejší než laxní protestanti, nenasledovali Leibniza slepo azda ani v jednom bode, hoci mu venovali veľa pozornosti.

Trnavskí profesori Andrej Revický (1713—1781) a Andrej Jaslinský (1715 až 1784), vyložiac Leibnizovu monadológiu, majú k nej rôzne pripomienky. Revický ju považuje za púhy, ničím nepodložený výmysel a pýta sa: „Kto sa presviedča o tom, že všetko v tomto univerze žije, že drevo, kamene a samy múry sú púhe percipujúce dušičky, ktoré však spia, a to pokiaľ nepercipujú? Monády sú dozaista buď hmotné, no ako potom percipujú, alebo duchovné, no ako potom vytvárajú telo?“ Atď.⁵ Revický i Jaslinský boli totiž atomisti a v tejto súvislosti patrili teda k tábora, ktorý stál proti Leibnizovi.

Na trnavskej univerzite sa ďalej podrobnejšie analyzovala otázka predurčenej harmónie medzi dušou a telom. Ak podľa Leibniza monády nemajú okien, čiže samy od seba sa navzájom neovplyvňujú, ani duša ako samostatná monáda nevplyva na telo a naopak. Ba čo viac, na dušu pri poznávaní nemôžu pôsobiť ani vonkajšie predmety. Preto duša poznáva len zo svojho vnútra, sama produkuje svoje percepcie a apetície a robila by to aj keby vonkajšieho sveta a tela vôbec nebolo. Podobne telesné deje sú nezávislé od duše. Takto je duša automaton spirituale a telo automaton materiale. Keďže však medzi duševnými a telesnými dejmi, ďalej medzi týmito dejmi s dejmi vonkajšieho

² *Metaphisica iuxta Foederum*, 1791, 68. Rukopis, uložený v rkp. zbierke ev. cirkvi v Bratislave.

³ *Metaphisica*, 1826, § 97, 4. Rukopis, uložený v rkp. zbierke ev. cirkvi v Bratislave.

⁴ C. d., § 84, 2.

⁵ *Elementa philosophiae naturalis*. Pars prima, seu physica generalis, Tyrnaviae 1757, 25.

sveta je zreteľná súhra, je možná len na tom základe, že ju predurčil boh pri stvorení duše a tela.

Trnavskí autori s týmito názormi nesúhlasia. Duša vraj môže vplývať na telo a telo na dušu bezprostredne; okrem toho duša poznáva na základe tzv. materiálnych vzruchov, získaných pôsobením vonkajších predmetov na zmyslové orgány, a nie je teda nijakým automatom na myšlienky. Ako by vraj harmonisti vysvetlili, pýta sa prof. Ján Ivančič (1722—1784), prečo myseľ neprodukuje vždy len jasné a zreteľné alebo vždy len konfúzne idey? Prečo všetky mysle neprodukujú rovnako ľahko rovnaké idey? Prečo nemá slepý od narodenia idey farieb, svetla vôbec, prečo pri porušenom zmyslovom orgáne nevznikajú v duši príslušné idey? Prečo sú idey, podmienené tým istým orgánom, raz slabšie, inokedy silnejšie? Prečo možno hlúpych a šialených liekami vylicit? Prečo je v zdravom tele zdravý duch a naopak? Prečo sa zmenou životných podmienok, výchovy, telesnej konštitúcie a pod. mení aj duch? Atd.⁶ Námietok proti harmonistom, ako nazývali Leibnizových prívržencov, mali trnavskí profesori veľa. Prirodzene, medzi nimi nezabudli uviesť ani uznesenia cirkevných koncilov a biblické názory.

Trnavskí filozofi — ako aj niektorí osvietenici — sa hlásili k teórii tzv. influxus physicus, podľa ktorej, ako som už spomenul, duša vplýva na telo a telo na dušu. Pravda, ako zdôrazňuje Jaslinský, o ich vzájomnom ovplyvňovaní sa, totiž o premene hmotných procesov na duchovné a naopak, nič nevieme.⁷

Trnavskí filozofi taktiež odmietali leibnizovsko-wolffovskú myšlienku, že boh netvorí duše ľudí vtedy, keď tvorí ich telo, ale ich vytvoril už na počiatku a takrečeno do zásoby. Podľa nich ju tvorí vtedy, keď embryo v materskom tele je už schopné určitých elementárnych psychických funkcií.

Jedným z mála bodov, v ktorých trnavskí filozofi súhlasili s Leibnizom, bola otázka kritéria pravdy. Leibniz určuje trojakú evidenciu ako kritérium pravdy: rozumu, zmyslov a authority. Aj podľa našich autorov o pravde sa presvedčame jedným z týchto troch spôsobov. Ako hovorí Ivančič, o tom, že existujú rôzne druhy telies, presvedčajú nás zmysly, o tom, čo bolo v minulosti, podávajú nám svedectvo authority, ktoré to zažili a nakoniec o pravdivosti axióm a dedukcií z nich svedčí rozum.⁸ Treba však povedať, že trnavskí filozofi súhlasili s Leibnizom v tejto súvislosti asi len preto, lebo s ním tu súhlasil aj taliansky mních-filozof Antonio Genovesi (1712—1769), ich veľká autorita, ktorej sa často dovolávajú.

Problémom, ktorý rovnako zaujal trnavských filozofov i osvietenecov, bol problém kvality tohto sveta. Z troch božích vlastností: najväčšej múdrosti, najväčšej dobroti a najväčšej moci Leibniz vyvodil, že tento svet je najlepší zo všetkých možných svetov. Zlo, ktoré je v ňom, je len relatívne, z hľadiska celku je dobrom.

Len málokto z našich autorov s ním v tomto bezvýhradne súhlasil, a to spomínaní už osvieteneci Doležal, Fábry a Ján Karlovský (1721—1794), profesor kežmarského lýcea a prešovského kolégia z druhej polovice 18. stor. Vo svojej *Metafyzike* prehlasuje: „Existujúci svet je najdokonalejší a najlepší spomedzi všetkých možných.“⁹

Ostatní naši autori neboli takí optimistickí. Svrne sa zhodovali v názore, že tento svet je síce najlepší z hľadiska cieľa, ktorý ním boh sledoval, no nie je najlepší zo všetkých možných svetov. Boh by bol mohol vytvoriť i lepší. Znepokojovala ich totiž

⁶ Pozri *Institutiones metaphysicae*, Tyrnaviae 1763, 223 — 230.

⁷ *Institutiones metaphysicae*, Tyrnaviae 1763, 221.

⁸ *Institutiones logicae*, Tyrnaviae 1763, 184 a nasl.

⁹ *Metaphysica*, 1768. Theologia naturalis, I, 3, § 41. Rukopis, uložený v rkp. zbierke ev. cirkvi v Bratislave.

existencia mnohého, priam absurdného zla na svete. Ak patrí k nejakému, hoci aj neznámemu cieľu tohto sveta, možno sa s ním zmieriť. No ťažko je pochopiť, žeby boh aj v najlepšom z možných svetov bol stvoril rôznu zvieraciu či hmyziu háveď, choroby, vojny atď.

Takéto názory zastávali Ivančič, Jaslinský, Ján Baptista Horvát (1732—1800), popredný filozof na trnavskej univerzite v polovici 18. stor., ďalej Farbaki, Ján Feješ (1764—1823), vedúca osobnosť Učenej spoločnosti malohontskej a iní.

Nakoniec ešte v krátkosti jeden problém. V Leibnizovej *Teodiceji*, tejto „čítanke vzdelanej Európy“, sa hovorí: „Myslím, že ten, čo sa chce uspokojiť s prírodou a osudom a nestožovať si na ne, aj keď sa mu nedostalo najlepšieho údely, zaslúži si prednosť pred inými. Lebo odhliadnuc od toho, že tieto sťažnosti sú zle podložené, znamená to v skutočnosti šomrať na ustanovenia Prozretelnosti.“¹⁰ Nebudem analyzovať tento Leibnizov názor. Dá sa pochopiť ezotericky, ako výraz vtedy víťazne napredujúcej myšlienky vševládnej prírodnej zákonitosti, vzťahujúcej sa i na ľudí a pod., no faktom zostáva, že niektorí naši autori, najmä osvietenský, ho pochopili veľmi exotericky. V dobách rozkladu feudalizmu u nás, pozitívnych ohlasov francúzskej revolúcie a pomalých príprav domácej revolúcie hlásali, že nespokojnosť s daným stavom je reptaním proti večnému božiemu poriadku, podľa ktorého každému pripadá taký údel, aký mu bol určený. Snaha zmeniť ho je bezbožnosť.

Je to pochopiteľné. Ak tento svet je najlepší z hľadiska účelu, pre ktorý bol stvorený, tak každá snaha zmeniť ho je vzbúrou proti jeho zákonodarcovi. Tak podľa Feješa „o užívanie tejto zeme musia sa deliť medzi sebou chudobní a bohatí“,¹¹ a „žiadna smrteľná politika nie je schopná zvrátiť tento prírodný poriadok“.¹² O tomto poriadku vykladá Feješ veľa v práci *Zkušovanie žaloby hospodárske na ptáctvo, žižaly a zemeplazobilne pole spustošujúcy*, v ktorej radí sedliakom nesťažovať si ani na škodcov úrody, lebo ich zoslal boh, ktorého poriadky nemožno meniť a tvoríť nové.¹³

A Feješ nebol v tejto súvislosti sám. Treba však povedať, že nebol dôsledný, a dožadoval sa v nejednej súvislosti protifeudálnych reforiem.

Tak vplýval vo všeobecnosti Leibniz na staršiu slovenskú filozofiu.

VALNÉ ZHROMAŽDENIE SLOVENSKEJ FILOZOFICKEJ SPOLOČNOSTI

9. februára 1967 zišlo sa v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach výročne valné zhromaždenie Slovenskej filozofickej spoločnosti. Bilancovalo prácu za prvý rok svojej činnosti, prerokovalo zameranie a náplň práce na ďalšie obdobie a zvolilo nový výbor.

Valné zhromaždenie v mene výboru otvoril a viedol doc. M. Kusý. V prvej časti sa rozoberala zpráva o činnosti, ktorú dostali všetci prítomní členovia písomne a komentoval ju tajomník SFS doc. Ján Uher. V zpráve sa konštatovalo, že činnosť Spoločnosti sa začala vcelku úspešne rozvíjať, aj keď ešte stále badať, že v podobnej činnosti niet vo filozofii na Slovensku takmer nijakých tradícií. Bude preto potrebný ešte dlhší čas, kým

¹⁰ *Die Hauptwerke*, Stuttgart 1930, 193.

¹¹ *Über die Bettler*. Vaterländische Blätter, Nr. 37, 38 n., Wien 1808, 293.

¹² C. d., 293.

¹³ Pozri *Solennia ... bibliothecae evangelicae kishontanae ...*, IV, 1812.